

УДК 330.341.42

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ВИТОКИ ТЕОРІЇ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Потравка Л.О. - к. е. н., Херсонський ДАУ

Постановка проблеми. Сучасна історична ситуація в Україні є унікальною і неповторною, оскільки розбудова економічних, політичних та соціально-культурних основ суспільства обумовлена принципами глобалізації та взаємозалежністю інтересів різних країн світу. Незважаючи на велику кількість проблем внутрішнього та зовнішнього характеру, Україна має беззаперечні переваги у їх вирішенні, оскільки досвід нашої цивілізації, сучасний стан науки та людського інтелекту може допомогти уникнути помилок та перейти на якісно новий рівень існування. Зокрема, обрання траєкторії соціально-економічного розвитку та визначення моделі дієвої економічної системи має здійснюватися на засадах нової ідеологічної доктрини «сталого розвитку», що була затверджена у 1992 р. на Всесвітній конференції ООН в Ріо-де-Жанейро (Бразилія).

Стан вивчення проблеми. У процесі дослідження джерел і об'єктів трансформації економічної системи використані теоретичні розробки Д. Белла, С. Глазьева, Є. Денисона, П. Друкера, Д. Кендрика, С. Коваля, Р. Солоу, Дж. Стиглиця, Я. Тинбергена, Є. Тоффлера, Ф. Хайека, Й. Шумпетера.

Визначена світовою спільнотою мета сталого розвитку передбачає «задоволення потреб сьогодення без загрози інтересам майбутніх поколінь», що свідчить про появу нової парадигми суспільного розвитку – розвитку людини. Вона сформувалася на фоні загострення екологічних проблем та стала відправною точкою переорієнтації економіки на рішення соціальних задач. Серед ключових проблем досягнення сталого розвитку (екологічних, соціально-демографічних) слід зосередити увагу на економічних проблемах. Вони виникають унаслідок загальносвітової економічної кризи, що проявляється у вигляді регіональних і локальних фінансових криз, депресійного стану галузей економіки та зростання безробіття. Економічне зростання розвинутих країн світу сприяло руйнації природних механізмів стабілізації навколишнього середовища і виникненню екологічної кризи, що характеризується вичерпанням доступних джерел сировини та енергії.

Результати досліджень. Дослідженнями доведено, що саме природно-ресурсні кризи є основними першопричинами соціально-економічних революцій у різних країнах світу, що відбувалися у будь-які часи. Завершення індустріальної епохи ХХ ст. та перехідний етап постіндустріального періоду (початок ХХІ ст.) характеризується кризовими явищами в глобальному масштабі (трансформаційна криза постсоціалістичних країн у 90-х рр. минулого століття; фінансова криза в Південно-Східній Азії (1997р.); світова фінансово-економічна криза 2008 р.). Існуюче нині коло проблем світової економіки, пов'язане з економічною недосконалістю промислового виробництва, пригніченням природних монополістичних основ аграрного сектора та штучним гальмування науково-технічного прогресу. Тому основні напрями їх вирішення повинні спрямовуватися на зростання національних доходів країн світу шляхом якісних змін ефективності національних економічних систем, її дематеріалізацію та системну інтеграцію.

У цьому контексті особливого значення набувають теоретичні дослідження засад економічного зростання після Другої світової війни. У той період актуальними визначалися чотири конкуруючих теорії економічного зростання та розвитку: теорія лінійних стадій (У. Ростоу), теорія розвитку (А. Льюїс, Х. Ченері), теорія зовнішньої залежності, теорія «неокласичної контрреволюції» (Д. Вільямс). Використання основних положень цих теорій та практичний досвід їх функціонування може спрямувати дослідження економічних систем на новий, міждисциплінарний рівень здійснення.

Зокрема, на початку 60-х років минулого століття значна частина теоретиків розглядала процес розвитку країни як серію послідовних стадій економічного зростання. Найбільш впливовим представником теорії стадій економічного зростання був американський економіст та соціолог У. Ростоу. Згідно з його концепцією, в основі економічного зростання та історичного переходу суспільства від однієї стадії до іншої закладена різниця загальних принципів: галузева структура економіки, ступінь розвитку техніки, величина накопичень у національному доході, структура та рівень споживання. У відповідності з якісною різницею цих характеристик У. Ростоу визначив п'ять основних стадій розвитку:

1. Стадія традиційного суспільства характеризується обмеженими можливостями виробничих сил, зниженням доходів та збільшенням народжуваності, відсутністю умов для розширеного відтворення національного продукту.

2. Стадія перехідного суспільства характеризується створенням передумов для послідовних зрушень, головною з яких є збільшення норми накопичення в національному доході до 5%. На цій стадії до виробництва залучаються досягнення науки, починається розвиток інфраструктури, міжнародної торгівлі. Прикладом такого суспільства є Європа XVII ст.

3. Стадія підйому, або «промислова революція», охоплює 20-30 років, характеризується збільшенням потоків інвестицій з 5% до 10%, зменшенням кількості працівників аграрного сектора з 75% до 40%, стимулюванням державою експортної торгівлі. На цій стадії прискорено розвиваються галузі переробної промисловості.

4. Стадія зрілості – «індустріальне суспільство», характеризується збільшенням норми накопичення до 20% національного доходу. Зазвичай ця стадія продовжується 60 років. У цей період перевага надається кваліфікованим працівникам, менеджмент проводиться на високому рівні, про що свідчить високий рівень економічного зростання.

5. Стадія масового споживання відмічається орієнтацією виробничого потенціалу на потреби споживача, а ведучими секторами економіки виступають галузі, що виробляють товари тривалого вжитку. Це найбільш довготривала стадія. У. Ростоу вважав, що США знадобилося майже 100 років для здійснення переходу від зрілості до стадії масового споживання.

У своїх працях більш пізнього періоду, в 70-х ХХ ст., У. Ростоу визначив шосту стадію зростання – «пошук якості життя», в якій ведучим сектором економіки стає сфера послуг, а основною метою прогресу – духовний розвиток людини.

Теорія стадій економічного зростання У. Ростоу стала значною подією в науці того часу, оскільки представляла новий погляд на історичну еволюцію суспільства, що, на відміну від марксистської концепції соціально-економічних формацій, а також технократичної теорії зростання першої половини ХХ ст., визначав ведучу роль матеріального виробництва в розвитку суспільства, його обумовленість прогресом виробничих потужностей та впливом соціального середовища.

Недоліки теорії економічного зростання в подальшому компенсувалися використанням моделей структурних перетворень, що займали центральне місце в теорії структурних трансформацій. Однією з відомих теоретичних моделей розвитку є теорія структурної трансформації лауреата Нобелівської премії Артура Льюїса, що була створена ним в 50-х роках минулого століття. Основою цієї теорії є модель з урахуванням двох секторів економіки: аграрного та промислового, коли резерв робочої сили розглядається як основа економічного зростання. Тому вона може бути застосована для країн з високим рівнем щільності населення, дефіцитом капіталу та обмеженістю природних ресурсів. У цій моделі задача полягала в тому, щоб здійснити перерозподіл частини ресурсів праці з сільського господарства в промисловість і тим самим досягнути прискорення темпів економічного зростання. В якості функціонального механізму повинен виступати міжсекторний ринок. Оскільки промисловість використовуватиме населення аграрних регіонів, то аграрне виробництво повинно здійснюватися на високому технологічному рівні. Таким чином, створюється система національного господарства з чітко визначеними причинно-наслідковими зв'язками, які стимулюють розвиток високотехнологічного виробництва в усіх галузях економіки.

У цілому теорія структурної трансформації А. Льюїса відображає історичний досвід розвитку західних країн, але певна частина основних її положень не відповідає інституціональним та економічним реаліям переважної кількості країн з перехідною економікою. Окрім цього автором не враховувалося скорочення потреб у трудових ресурсах за рахунок реінвестування накопиченого капіталу в модернізоване обладнання, а також можливе перетікання капіталу в тіньовий сектор. Також дослідження останніх періодів ринку праці України свідчать про зростання рівня безробіття в містах та і порівняно незначний надлишок робочої сили на селі, що спростовує твердження А. Льюїса про надлишок робочої сили в сільській місцевості та повну зайнятість у містах.

Незважаючи на певні недоліки, модель А. Льюїса відіграла важливу роль у формуванні теорії структурних перетворень, сформувавши окремий концептуальний підхід у теорії розвитку суспільства. Ведуча гіпотеза теорії структурних перетворень А. Льюїса полягає в тому, що заощадження та інвестиції розглядаються як необхідні, але недостатні умови економічного зростання. На думку дослідника, головними умовами переходу від традиційної до сучасної економічної системи є ряд взаємопов'язаних змін в економічних, індустріальних та інституційних структурах країни, що охоплюють виробництво та попит, зовнішню торгівлю, розподіл ресурсів, а також соціальну сферу.

Однією з відомих моделей структурної трансформації є модель американського економіста Х. Ченері, що була розроблена на основі емпіричного аналізу розвитку багатьох країн третього світу. Результатом його досліджень стало визначення певної кількості рис, характерних для країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою. Насамперед це спрямування економічної активності з аграрного сектора в промисловий; постійне накопичення фізичного і людського капіталу, зміна споживчих уподобань населення від невеликого набору товарів першої необхідності до товарів промисловості та послуг; зменшення рівня народжуваності у зв'язку з набуттям освіти першочергового значення для майбутніх поколінь.

Незважаючи на певні розбіжності у поглядах на процес розвитку, прихильники структурних перетворень прийшли до висновку, що майже для усіх країн можна визначити ряд напрямів та форм самопідтримуючого розвитку, впливаючи на

державну політику, організацію зовнішньої торгівлі і створюючи певні програми міждержавної допомоги. Однак, представники школи зовнішньої залежності відзначали лише обмежене практичне значення здобутків структуралістів, оскільки, на їх думку, визначені загальні риси розвитку багатьох країн не розкривають ключових факторів визначення динаміки їх розвитку та відволікають увагу від реальних причин бідності країн третього світу.

Теорія зовнішньої залежності виникла в 70-х роках ХХІ ст., як результат втрати популярності моделей стадій зростання та структурних перетворень в країнах з низьким рівнем розвитку. Її прихильники вважали ці країни суспільствами, з обмеженими інституційними, політичними та економічними умовами, встановленими розвинутими країнами з метою завоювання неподільної влади. У даній теорії визначаються три основні напрями: неоколоніальна модель залежності, хибна парадигма розвитку та теорія дуального розвитку. Перший напрям пов'язує недостатній розвиток країн третього світу з історичними тенденціями експлуатації їх розвинутими країнами. На відміну від моделей стадій зростання та структурних перетворень, що враховують лише внутрішні обмеження розвитку, економічна відсталість, згідно з даною теорією, є зовні нав'язаним явищем.

Другий напрям теорії зовнішньої залежності – хибна парадигма розвитку, пояснює відсталість країн третього світу неефективною роботою міжнародних організацій щодо консультування, спрямування допомоги та визначення подальших напрямів розвитку. У цьому випадку ігнорування специфіки інституційних факторів, відсутність доступу населення до кредитних ресурсів, контроль певної групи осіб над непропорційно великими обсягами власності в межах країни і за кордоном, унеможливорює застосування політики, побудованої на передових західних теоріях. Існування багатих та бідних націй в світі, закладене в самих моделях структурних перетворень та теорії залежності та отримало назву дуального суспільства.

Дуалізм широко використовується в теорії розвитку та означає відтворення та поглиблення між багатими та бідними на всіх рівнях. Основу теорії дуального суспільства складає, насамперед, наявність специфічних умов для виникнення системи підпорядкування в межах однієї системи. Прикладом є одночасне існування сучасного та традиційного секторів у моделі А. Льюїса, наявність в одній країні заможної високоосвіченої еліти та великої кількості малограмотного бідного населення. У міжнародних масштабах специфіка виникнення умов підпорядкування характеризується співіснуванням в світовій економіці потужних промислових та слаборозвинутих аграрних країн. Наступними положеннями, що складають основи теорії дуального розвитку є постійне відтворення дуальних структур: збереження нерівності між вищими і підпорядкованими елементами системи світової спільноти з постійним наростанням розриву між доходами розвинутих та бідних країн, а також відсутність співпраці виражається в постійному відставанні бідних країн, що часто є причиною проведення певної політики розвинутими країнами.

Особливої актуальності останнім часом набули дослідження американського економіста, Нобелівського лауреата С. Кузнеця. За його трактуванням, під економічним зростанням слід розуміти «довгострокове збільшення можливостей господарства забезпечувати різноманітні потреби населення за допомогою більш ефективних технологій і відповідних їм інституційних та ідеологічних змін» [С. Кузнец, №1]. Особливу увагу привертають виокремлені дослідником шість основних характеристик економічного зростання, які властиві майже всім розвинутим країнам: 1) високі темпи зростання доходу на душу населення; 2) високі темпи проду-

ктивності факторів виробництва, особливо продуктивності праці; 3) високі темпи структурної трансформації економіки; 4) високі темпи соціальної та ідеологічної трансформації суспільства; 5) властивість розвинутих країн знаходити за кордоном нові ринки збуту та джерела сировини; 6) охоплення результатами подібного економічного зростання менш ніж 1/3 населення світу.

Визначені С. Кузнецем перші дві характеристики економічного зростання відображають кількісні показники розвитку господарства країни; третя та четверта – характеризують якісну сторону загального розвитку та виражаються процесом структурної трансформації; п'ята та шоста – визначають міжнародні масштаби самого зростання. Таким чином, економічний розвиток можна представити у вигляді процесу, що охоплює економічне зростання, структурні зрушення в економіці, покращення умов та якості життя населення та позиціонування країни на міжнародній арені.

Висновки та пропозиції. У руслі глобальних тенденцій економіка України переживає складний період радикальних трансформацій, що характеризуються зниженням загальної системної стійкості економічної системи країни. Ускладнення трансформаційних процесів в Україні зумовлено загальносвітовими тенденціями, відсутністю політичних, соціальних, інституційних основ економіки країни. У зв'язку з цим, зміна траєкторії розвитку економічної системи України не відбувається одночасно з формуванням інституційного середовища. Сьогодні вибір шляхів подальшого розвитку економічної системи України потребує, в першу чергу, дослідження власної практики системних економічних трансформацій, детального вивчення напрямів розвитку світового господарства, узагальнення досвіду адаптації індустріально розвинених країн до реалій сучасного світового ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Структурная трансформация экономики Казахстана: теория и практика (Монография) / Карагандинский гос. технич. ун-т. - Караганда: Изд-во «Санат», 2009. – 324 с.
2. Оценка и регулирование структурных изменений и модернизации машиностроительного комплекса (по материалам Центрального Казахстана) (Монография) - / Карагандинский гос. технич. ун-т, Караганда: Издательство КарГТУ, 2003. – 356 с.
3. Carter J. In search of synergy: a structure performance test / / The Review of Economics and Statistics, Volume 59, Issue 3 (Aug 1997)
4. Gunter Ruhl, Wegezulinier "weltweiter management – synergie", Heizmann, 1988.
5. Harris F.R. Management in fraction/ San – Francisco, 1985.
6. Mouton O.U. How to achieve integration on the human side of merger/ / Organization dynamics, 1985.